

**Тежестта на скафандъра и фиаското на контакта с Големия разум:
Любен Дилов и Станислав Лем**

Елена Борисова

Човешката амбиция за усвояване на непознатите космически пространства все повече отмества границите на познанието отвъд обитавания от нас свят към *различното*, което винаги е неопределено, отдалечено и неясно. „Наше“ и „тук“ обхваща всичко земно и човешко: новата граница вече е между Земята и Космоса, между нашия и Галактическият разум (в различни форми). Това, което е отвъд познавателните ни предели, колкото и драстично различно да е то, и не е припознато като „близко“ или „наше“ във всичките му вариации, е нежелано, отблъскващо, което идва или от неприемане поради погнуса и неразбиране, или от пресищане. Другият е само една възможност, приемаща ни с необятността си, която ние придърпваме към познатото, но същевременно се стремим да се приближим към неограничеността на други светове. Това е стремеж за самопознание „отвън“ посредством съпоставка с различен, формиран в други условия разум. Този стремеж е особено явен в темата за „контакта“, който е израз на желанието на човека да се види отстрани, да обхване границите си в допира с някои космически себеподобни.

Задачата на настоящата статия е да изследва съпоставително четири романа на българската и световната фантастика: „Тежестта на скафандъра“ (1969) и „Пътят на Икар“ (1974) на Любен Дилов, от една страна, „Фиаско“ (1987, 1991 бъл. превод) и „Едем“ (1959, бъл. превод 1981) на Станислав Лем, от друга страна.

Изборът на тези произведения е провокиран от общите насоки на повествованието към конструиране на образа на Другия и покоряването на космическото времепространство като нещо непостижимо, различно, неразбираемо. Публикувани през едно десетилетие, независимо едни от други, четирите романа извеждат общ проблем –

проблемът за непреодолимия антропоцентризъм на човешкото познание. Израсъл на Земята, или носещ бремето на земния си произход като светоусещане, ученият изследовател възприема света само през призмата на собствения си опит и опита на своя вид. Но, както ще стане ясно, в една среда, различна от земната, човешките понятия, мотивировки, емоции губят смисъла си. Астронавтите попадат на планети, които трябва да разшифроват, защото това е условието на тяхното съществуване в тази област на космическото пространство. Възникващите ситуации и необходимостта да вземат съдбоносни решения ги принуждават да осъзнаят факта, че възможностите им са ограничени – както от машините, така и от знанията, които имат. Чуждото и непознатото събужда у тях неприязън, още по-силна тогава, когато те демонстрират противоположна позиция и поради тази причина реакцията е агресивна, а желанието – да бъде унищожено всичко, което се намира над и извън техните възможности.

В българската и световната фантастика въпросът за *чуждия разум* и начините на неговото опознаване почти винаги се е разглеждал през призмата на амбицията за асимилиране, на моменти маскирано в желание да помогнеш, на другия. Човекът, изпратен да обменя знания извън пределите на собствената си планета, се изправя пред чуждото с товара на неизбежната наследственост на своята цивилизация, с тежестта на своя произход, и винаги се движи в рамките на наше-чуждо.

За постигането на адекватна преценка спрямо новото, ученият трябва да се отчужди 1) от всичко, което го свързва с познатото и 2) да се абстрахира от представата за Другия, към когото се стреми, за да не се отклони от обективна преценка. Възможно ли е това? Възможно ли е съзнание, което е осъдено на ограничеността на собствената си физическа и емоционална обусловеност да преодолее границите на всичко, *което е*, за да вникне в чуждата сетивност, друг тип емоции и общуване, съвършено различно, без да загуби своята цялост? Доколко човешкият начин на опознаване е универсален? Това са по-общите въпроси, които текстовете имплицитно поставят като неизяснени и тревожни. Други въпроси, вече заявени гласно в романите, са следните: Какво друго е спечелило човечеството, излизайки от биоавтоматичния стадий на животинския свят и превръщайки се в цивилизация, освен чувството за самота във Вселената? За какво ни е притрябвал този контакт? За какво бихме могли да говорим с тях? На какви други същества бихме изцяло и безрезервно признали правата да съществуват свободно, независимо от нас?

***

Всяко човешко знание – като се започне от всекидневното, което лежи в основата на нашия практически живот, и се стигне до висшите постижения на най-задълбочените открития на науката и философията, отговарят на въпроса: Кое е истинно? Всичко, на което се натъкваме, с което се срещаме в обкръжаваща ни среда, което присъства в съзерцаваната от нас картина на битието и със своето присъствие, сякаш принудително ни се натрапва. Светът (емпиричната действителност) не се изчерпва от съвкупността на всичко външно за нас в смисъла на заобикалящото ни в пространството материално битие. Онова, което ни е дадено сетивно, което не можем да видим нито чуем, са явления на душевния живот, които са ни дадени с не по-малка опитна непосредственост и обективност отколкото явленията на материалния свят.

С развитието на философските и мистични представи за пътищата, по които познанието подрежда и обяснява битието, границите на физическата реалност все повече се отместват към вътрешните структури, нива, равнища на съзнанието, които подлежат на различно осмисляне и изграждат метафизична картина на света. За да опознае другия, човекът трябва да преодолее ограничеността на мисловния процес и да отмести съзнанието от действителността към понятията, а не от понятията към действителността. Това възприемане на заобикалящата среда е проблематично, защото е вместено в рамката на натрупаното научно знание, в случая на изследователите, което не допуска познание извън вече придобитото. Обективното осмисляне на чуждите светове и култури предполага непосредствено вникване в действителността, за да се улови нейната подвижност, постоянно изменяща се и предразполагаща към различни усещания и идеи за произхода на природата, предназначението на човека, въвличен в друго време и пространство, което изисква други закони.

Познанието ни, по думите на Имануел Кант, произлиза от два основни извора на духа, първият от който е способността да получаваме представите (рецептивна и впечатлителна), вторият – способността чрез тези представи да познаваме предметите (спонтанността на понятията). Чрез първия предметът ни се дава, чрез втория той се мисли като определение на духа. Наглед и понятия съставят елементите на всяко наше познание, така че познание не може да има нито от понятия без съответстващ на тях по някакъв

начин наглед, нито наглед без понятия. И едните и другите са или чисти, или емпирични. Те са емпирични, когато в тях се съдържа усещане (което представлява действителното присъствие на предмета), но са чисти, когато в представата не е примесено никакво усещане. Човекът осмисля света през опита, мисленето, езика чрез теоретичен синтез, чрез пряка интерпретация – посредством разсъдъчно мислене, което познава чрез понятия¹, не интуитивно, а дискурсивно.

„Нашето познание започва с опита“, твърди Кант. По този начин познавателната способност бива подбудена към дейност, вследствие на отношението ѝ с предметите, които действат на сетивата и предизвикват представи, привеждат в движение разсъдъчната ни дейност, която преработва суровата материя на сетивните впечатления в познание на предметите. Но не всяко познание започва от опита, защото опитното познание може да бъде съставено от това, което получаваме чрез впечатления, и от това, което собствената ни познавателна способност (само подбудена от сетивни впечатления) дава от самата себе си. Кант твърди, че съществува познание, което е независимо от опита и от всички впечатления на сетивата. Такива познания се наричат *a priori* и се различават от *емпиричните*, които имат изворите си *a posteriori*, т.е. в опита. Главното отличие на Кантовата дефиниция на мисловните понятия е в това, че те не са вродени, готови знания, дадени иманентно на разума, без участието на никакъв опит, а само „чисти“ форми, които се нуждаят от опита, за да станат знания.

Научното познание „бива изграждано като изкуствено създаден от човека феномен или, по-точно казано, като такова систематично осмисляне на съществуващото, което включва моменти внесени от действителността, и от човешкото съзнание“ (Михова 1988: 49.) Научната фантастика осмисля различните форми на разумни същества не толкова като акцентира върху особеностите на носителите на разум, а върху спецификата на самия разум, начина, по който битието бива осъзнато и преобразувано. И четирите произведения

---

¹ Според Имануел Кант *понятията* се основават на спонтанността на мисленето. Някои от понятията могат да се отнасят към априорни обекти (напълно независимо от опита), но винаги посредством дедукция или доказателство. За да се постигне познание, което да бъде по някакъв начин изяснено за нас самите, според Кант априорното познание, чиито принципи се дават от **разума**, е необходимо да има предвид апостериорното познание – емпиричния опит. Наглед и понятия съставят елементите на всяко познание, което означава, че осмислянето на света се случва през вътрешните и външни възприятия, но по някакъв начин през идеята за максималното отстранение от предмета.

засягат проблема за универсалността на човешкото познание и доколкото то е възможно и адекватно.

Въпреки различните разигравания на срещата с другия разум, Станислав Лем и Любен Дилов стигат до общо заключение: контактът е невъзможен. „Не е възможно да се срещне човешкото с извънчовешкото, човекът като носител на своя свят – с онова, което решително излиза извън тоя свят, което никога не е чувало за него и е равнодушно към него, със света отвъд нашите биологически и исторически сложили се представи и мерки – свят, който се оказва чужд, хладен, неконтрактуващ, несводим до каквато и да било екзотика“ (Николчина 1992: 42).

Стъпването на планетата Едем в едноименния роман на Станислав Лем започва с уподобяването и назоваването на различните форми със земни, познати на астронавтите образи, за да се опитат да осмислят по някакъв начин ужасяващата враждебност на пейзажа. „Небето, което над главите им беше синьо като на Земята... От кафеникавата пръст се издигаше отвесен ствол, сив като кожа на слон... Приближаваха към една от онези изящни форми, които в сумрака взеха за дървета“ (Лем 1981: 24). Причудливите форми на планетата биват привлечени към знанието на астронавтите за заобикалящият ги свят – „не защото бяха такива в действителност, а по-скоро от усилието на очите да подредят чуждите форми в нещо познато“ (Лем 1981: 27).

В романа „Фиаско“ срещаме следното описание: „Човешките очи приписваха на неразгадаемите контури на повтарящите се звездовидни образования на сушата донесените от Земята представи и предубеждения“ (Лем 1991: 234).

В „Тежестта на скафандъра“ първият контакт на земния пратеник с планетата е свързан с осъзнаване на безсилието да се възприеме чуждото: „Колко сме жалки в неумъртвимото си желание всяко непознато нещо да ни прилича на нещо познато! Космолета бях нарекъл круша, лунохода им – буболечка, партньора си – мравояд“ (Дилов 1988: 326).

В романа „Пътят на Икар“ изводите за безсилието на човешкото познание да бъде преодоляно и настроено към новото знание са изложени от чуждоземно същество, което се появява в човешки образ, за да бъде разбрано: „...вие най-грижливо стерилизиране вашата автоматична станция за изследване, за да не пренесете някой земен вирус на другите планети и по този начин неволно да нарушите картината на техния живот, а същевременно

се готвите да разпръснете навсякъде из Космоса и нравите си, и знанията си, и всичко земно“ (Дилов 1984: 31).

Границите на човешкото съзнание и склонността му да превъзмогва усвояването на съществуващото през субективните и по някакъв начин придобити с опита умения за проникване в същността на нещата, изкрystalизират най-ярко в невъзможността за превъзмогване на емпиричността, с която се усвояват пространствата. Проблематичността на науката, която астронавтите използват, за да вникнат във видяното, е провокирана да създава двоиници на земното, за да го разбере. Безсмислено става научното познание в земния смисъл на думата, като пресъздаден от човека, непознатият свят се постига през външно наблюдение, а не е трансформирано посредством вътрешно проникване.

От изложените по-горе цитати става ясно, че познанието е свързано с едно „човешко гледище“, чиято определеност изследователите, тъкмо в качеството си на хора, не могат да напуснат. Всяко опознаване е съобразено със специфичната структура на човешките познавателни способности, с особена перспектива към предмета. Спецификата на науката да бъде обективно средство за познание е невъзможен стремеж, защото субективните моменти възпрепятстват разпознаването на истинността на „това, което е“ и бива възприето като „това, на което прилича“. Ученият не може да се абстрахира от своята телесност. В „Пътят на Икар“ Любен Дилов много точно е описал безизходицата, в която е изпаднал ученият: „Колкото повече се отдалечавахме от Земята (...) толкова повече се отдалечавахме от нейната система на знанията, без да създадем своя. И ето вече две десетилетия не правим нищо друго, освен да констатираме невероятността на старите си представи за света“ (Дилов 1984: 167). Романът „Фиаско“ също подлага на съмнение начините, по които науката търси пътища да се развива: „А какво е здравият разум? (...) Този интелект иска да опознава света извън нишата, този инкубатор не можеш да вземеш в ръка, не можеш да отхапеш, чуеш, почувстваш и по този начин – да присвоиш.“ (Лем 1991: 160)

В „Едем“ срещаме следните разсъждения: „Ние сме хора, асоциираме и разсъждаваме по земному и поради това можем да направим сериозни грешки, приемайки чуждата видимост за наша истина, тоест подреждайки определени факти и схеми, донесени от Земята.“ (Лем 1981: 73)

В „Критика на чистия разум“ Кант отбелязва, за специфичната ограниченост на земното познание, респективно наглед, че „не можем да съдим за нагледите на други мислещи същества дали са свързани с условията, които ограничават нашия наглед и са общовалидни за нас“ (Кант 2013: 102). И доколкото на нас не са му познати други „разумни същества“ освен човекът, ни е трудно да отсъдим дали тяхната способност за наглед би се съобразила със същите условия на пространството и времето като нашата. При човешкото познание непосредствения контакт с предмета се добива чрез рецептивност (сетивен наглед), докато елементът на спонтанност се състои в интелектуалното активно структуриране на даденото чрез сетивата съдържание.

Съществуват обективно обусловени ограничения на човешките възможности да установят контакт, ограничения разкриващи се само пред лицето на чуждия Разум. Освен препятствията на познанието, човекът се сблъсква и с границите, които машините поставят между наше и чуждо. Кръвното свързване с машините, усещането за физическа ограниченост на съществуването, се проявява в зависимостта от техниката и отчайващата беззащитност сред ледения ужас на Космоса.

Самото заглавие „Тежестта на скафандъра“ провокира към възприемането на човека като хибридно същество, сраснало се с машините, ограничено, разпънато между науката и човешкото, между разсъдъчното и емпиричното. Тялото се превръща в средство за познание, а суровата логика на научния разум е визуализирана през непосилната тежест на скафандъра. „Хората изведнъж като че ли престават да бъдат хора, сливат се с машините“ (Дилов 1988: 227). Зависимостта от машините по своеобразен начин представя и оковаността на човешкото познание в рамките на науката, чиито творения са напълно абстрахиращи от емоциите, технизиращи и осъществени в абсолютна стерилност, обективност и дистанцираност на отношенията между познавателния субект и обекта, който той изследва.

В „Пътят на Икар“ зависимостта към земното, представено в лицето на това, което науката е постигнала в усъвършенстването на технологиите е формулирано по следния начин: „Нашите уреди и машини деформират Вселената като обект за изследване, създават друг, несъществуващ свят и с него ние живеем, него изучаваме...“ (Дилов 1984: 189)

Във „Фиаско“ свързаността на човека с машините е видяна не като миролюбиво средство за осъществяване на контакт, а като оръжие за принуда: „Не твърдя, че машината

има доминираща роля при вземането на решение. Твърдя, че тя се превърна в огледало, увеличаващо вашата агресивност, родена от неуспеха“ (Лем 1991: 329).

В „Едем“ астронавтите също не могат да постигнат адекватен контакт, защото комуникацията е осъществена посредством голям електронен калкулатор, който не може, от една страна, да възпроизведе езика на чуждия разум и, от друга страна, за да се получи обратна връзка, учените трябва да опростят земния език, изчиствайки го от метафоричността му: „Трудността е в това, че колкото по-сложна е конструкцията на изречението, толкова повече у Калкулатора се разсипва граматиката“.

Културните и биологични бездни между два типа разум са непреодолими. Живият организъм не е просто изява на генетична информация, а резултат на сложно взаимодействие на генома с възможностите за развитие предлагани от средата. Поради тази причина опознаването на други светове с цел обмен на разум завършва с фиаско. Откъснат от своите земни корени *homo sapiens* се превръща в хибридно същество – разколебан между една вече загубена (вследствие на слятостта с машината) и все още ненамерена идентичност. Той иска да има друг, преустроен свят, но същевременно да остане същия, което се оказва невъзможно.

И четирите романа извеждат много сериозни проблеми и се опитват да отговорят на въпроса: що е човек? Какво подтиква нашата цивилизация да търси други светове и разум? За какво ни е притрябвал този контакт? – поставя въпроса Любен Дилов в романа „Тежестта на скафандъра“. Жажда за знание? Онова начало в нас, каращо ни всеки миг да търсим нещо, с което да се преборим, за да утвърдим себе си и неизвестния смисъл на своето собствено съществуване? Или може би самотата? И Станислав Лем, и Любен Дилов упорито настояват, че човекът (и неговите знания) не бива да се мисли за привилигирана форма на съществуване в Космоса и да принуждава другите към контакт, който е нежелан.

Единствено постигането на баланс между това, което науката изисква като средства за познание, и човешките духовни пътища за достигането до него са предпоставка и по-успешна база, върху която може да се изграждат познавателните структури на изследванията. В космоса човек се чувства сам, там осъзнава уязвимостта, ранимостта, крехкостта на собственото си битие, но в колектива той също е сам и отчужден заради неадекватното и незаинтересовано отношение към личността, която е пожертвана,

потискана от тежестта на скафандъра. „Досягайки човека, ученият си остава човек, въпреки цялата аскеза, на която се подлага като учен“ (Левинас 2002: 90).

И все пак тази неуморима амбиция да се отиде отвъд познатото е начин да се навлезе още по-дълбоко в познатото. „За да разберем себе си, трябва да опознаем вас и вашия произход, и вашия път на развитие“ (Дилов 1988: 274). Самопознанието на героите идва именно като резултат от борбата с тази неразрушима множественост – дълбоко в себе си те не могат да я приемат, съпротивляват се и търсят единствения отговор.

Въпреки смъртната опасност, която човечеството вижда за себе си от един възможен контакт с друга цивилизация, то продължава да се стреми към интелектуалната връзка, не материалната, не близостната. Именно тук се корени провалът на контакта, защото той не непосредствен, а механизирани – не само от машините, но и от стерилната познавателност на науката, която вмества съзнанието в своите рамки вместо да разширява възможностите му.

Четири романа ни изправят пред непреодолимите пространства между *наше* и *чуждо*. Фаталното програмиране на човека от агресивния инстинкт на антропогенезата и параметрите на екологичната среда, на исторически формираните културни ценности, е проблем не само на личността, но и на учения у изследователите. „От логическа гледна точка проблемът, преди да засяга Другия, засяга собственото отношение на Аза с неговото собствено референтно Ние. Когато това Ние не е негово alter ego, неговото друго Аз, тогава Ние се превръща в Те“ (Владимиров 2002: 188).

Но за да се превърне това Ние в Те трябва да се реструктурира научното познание, което е отправна рамка към възприемане на Другия. За критическото мислене е характерно различието между опит, мислене и познание. Под опит се разбира всичко, което има действителен характер. Опитът се поставя винаги към нещо действително. Представите, респективно възприетите образи, се състоят от усещания, които биват предизвикани от външния свят. Усещанията имат обективен характер и поради тази причина ние ги мислим като свойства и качества на обектите. Колкото и да е тясна връзката между представата и обекта на представата, е необходимо различните нива на вътрешен и външен опит да се обединят в една система от познания и да се изравнят по такъв начин, че да съответстват на една адекватна действителност. Човешкото познание преминава от едно субективно познание през разсъдъчно и в крайна сметка до обективно.

И Любен Дилов и Станислав Лем разгръщат невъзможността на методологическите конструкции да се абстрахират от субективните моменти на земното познание. Неотстранимостта на тези моменти в науката, трудността да бъде разпозната истината – това са положения, които остават в сила.

Използвана литература

1. Владимиров 2002: Владимиров, Л. *Идентичността на другия Аз. Към критика на културния релативизъм* - сб. Парадоксите на глобалното село. София: ЕОН, 2002.
2. Дилов 1984: Дилов, Л. *Пътят на Икар*. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1984.
3. Дилов 1988: Дилов, Л. *Многото имена на страха. Тежестта на скафандъра*. София: Български писател, 1988.
4. Кант 2013: Кант, И. *Критика на чистия разум*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.
5. Лем 1991: Лем, С. *Фиаско*. Варна: Георги Бакалов, 1991.
6. Лем 1981: Лем, С. *Едем*. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1981.
7. Левинас 2002: Левинас, Е. *Другояче от битието, или отвъд същността*. София: СОМН, 2002.
8. Михова 1988: Михова, Н. *Диалектиката в методиката на научното познание*. София: Наука и изкуство, 1988.
9. Николчина 1992: Николчина, М. *Човекът-утопия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992